

Planbeskrivelse

Oppland – foregangsfylke for økologisk kornproduksjon 2014-2017

Generelle økologimål og utvikling i økologisk produksjon

Landet

De første produksjonstilskuddene til økologisk drift ble etablert i 1990. Den første handlingsplan for utvikling av området ble utarbeidet i 1995. Målsetting om økologisk produksjon har vært nedfelt i landbruksmeldinger og regjeringsplattformer fra år 2000. Gjeldende handlingsplan «Økonomisk, agronomisk – økologisk!» ble lagt fram av Landbruks- og matdepartementet i 2009. Planen inneholder strategier, veivalg og tiltak for å nå målet om 15 % økologisk produksjon og forbruk i 2020.

Både på verdensbasis og i Norge var det fra midten av 2000-tallet til 2009 en særlig økende produksjon av og etterspørsel etter økologisk mat. F.eks. var det i Norge nær en dobling av omsetningen av økologisk mat fra 1. halvår 2006 til 1. halvår 2008. Etter en liten nedgang i 2010, har det totalt sett vært en stigende trend i omsetning av økologisk mat. Økologiske varer som andel av samlet omsetning av varen varierer mellom de ulike produktgruppene, men det er varegruppen egg som har høyest andel med i underkant av 5 %. Totalt for all dagligvarer er andelen lavere enn 2 %.

Når det gjelder utviklingen i den økologiske produksjonen i Norge, har økologisk drevet areal inkl. karensareal økt fra ca. 205.000 daa i år 2000 til ca. 486.000 daa i 2013. Målt som andel av totalt jordbruksareal utgjorde dette 2,0 % i 2000 og 4,9 % i 2013. Andel og totalt økologisk areal har utviklet seg negativt de siste 2-3 år da økologisk andel var 5,7 % i 2010 og økologisk areal var ca. 570.000 daa. Det er eng som slås til grovfor samt innmarksbeite som utgjør den desidert største andelen av det økologiske arealet.

Andel økologiske husdyr i 2013 varierte fra 0,3 % for gris til 3,9 % for melkeku, 3,1 % for verpehøns og 5 % for vinterfora sauer. Veksten i antall økologiske husdyr har for de fleste husdyrslag stagnert eller gått ned etter 2010. Dette gjelder ikke økologiske melkekyr der antallet steg fram til 2013.

Oppland

Oppland og Hedmark har i mer enn 10 år hatt felles handlingsplan for økologisk landbruk. Handlingsplanen ble sist gang revidert i 2009 og bygger opp under målsetningen fra nasjonale handlingsplaner og strategier. Hovedmålet er at 15 % av produksjon og forbruk i Innlandet skal være økologisk innen 2020.

I 2013 ble 29.690 daa i Oppland drevet økologisk eller var under omlegging til økologisk drift. Dette tilsvarte 2,9 % av det totale jordbruksarealet i fylket. Andelen holdt seg på om lag 3,5 % gjennom 2000-tallet, men har vært synkende fra 2010. Som i landet sett under ett, er det eng og innmarksbeite som utgjør den største andelen av det økologiske arealet.

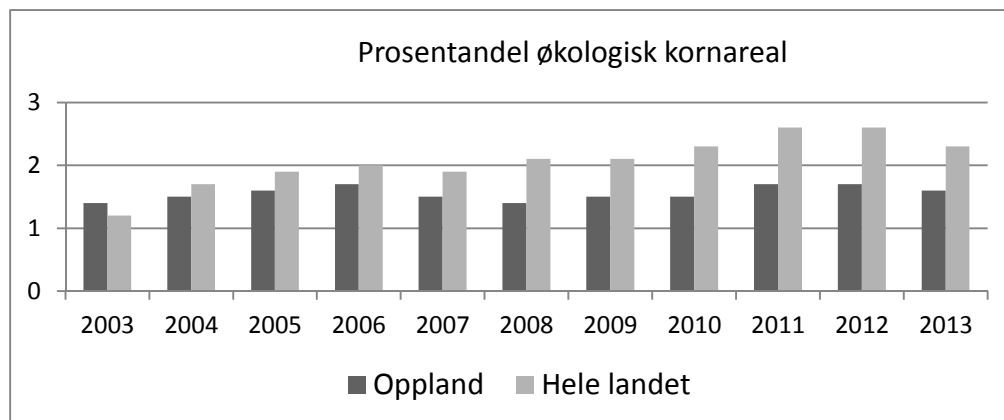
I 2013 var 3,5 % av vinterfora sauer i Oppland økologiske. For andre husdyr var andelen lavere; 2,6 % for ammekyr og 1 % for melkeku. Antall økologiske sauer har vært stigende over flere år, mens antall melkekyr har gått ned.

Status økologisk kornproduksjon

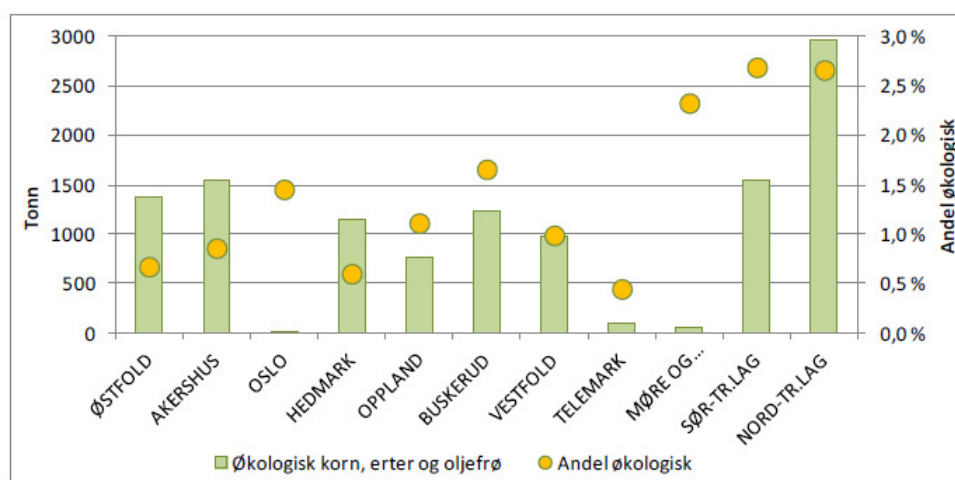
Ifølge SLF-søknad om produksjonstilskudd pr. 20. august, var det i landet 531 økologiske kornprodusenter med et samlet økologisk kornareal på omlag 69.500 daa i 2013. Det økologiske kornarealet utgjorde dermed 2,3 % av samlet kornareal. Selv om andelen falt noe i 2013, har andel økologisk kornareal steget jevnt de siste 10 år fra 1,2 % i 2003. Nord-Trøndelag er det største «øko-korn-fylket» med mer enn 15.000 daa økologisk korn i 2013. På 2. og 3. plass følger Østfold og Akershus med henholdsvis 13.000 daa og 9.900 daa.

Når det gjelder Oppland, var det i 2013 33 produsenter med til sammen 3.000 daa økologisk kornareal. Den økologiske kornproduksjonen utgjorde dermed 1,6 % av samlet kornareal. Andelen har vært noenlunde lik

gjennom de siste 10 år med høyest andel på 1,7 % i 2011 og 2012. Samlet økologisk kornareal var høyest i 2006 med nærmere 4.000 daa. Da var det 51 økologiske kornprodusenter i Oppland.

Ifølge SLF's rapport for 1. halvår 2013 «Produksjon og omsetning av økologiske landbruksvarer», ble det året 2012-2013 levert 11.713 tonn økologisk korn til kornmottakene. Dette var en økning på 870 tonn fra året før. Andelen økologisk korn av total kornproduksjon i Norge ligger på 1,1 %. Av økologiske leveranser utgjorde havre 46 %, bygg 39 % og hvete 10 % (halvparten forhvet). I Oppland ble det levert totalt 756 tonn økologisk korn i 2012. Av denne leveransen utgjorde bygg 53 % og havre 35 %. Da bruk av eget økologisk korn i husdyrproduksjon på økologiske gårdsbruk samt maling av korn på egne møller ikke inngår i disse tallene, er den produserte mengde økologisk korn større enn disse tallene tilsier. Gjennomsnittlig ble det levert 142 kg økologisk korn pr. daa for landet sett under ett. I Oppland var dette gjennomsnittstallet vesentlig høyere; 223 kg pr. dekar. Dette tyder på at det er forholdsvis lite bruk av hjemmeavlet økologisk korn i husdyrproduksjonen i Oppland.

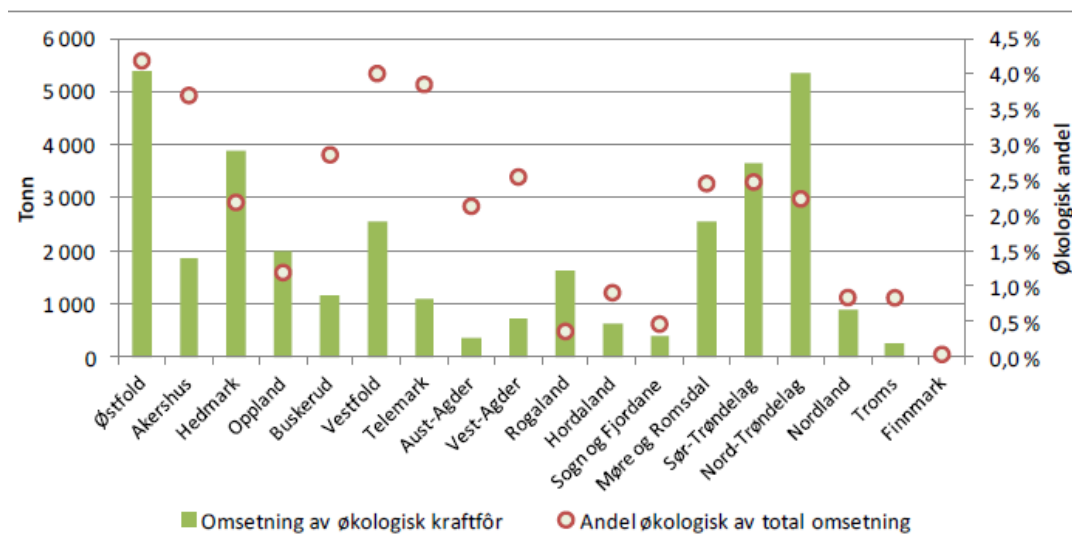

Figur 2: Leverte mengder økologisk korn, erter og oljefrø, og andel av totalt innveid mengde per fylke, 2012-2013
Kilde: SLF

Kraftforindustriens behov for økologisk korn

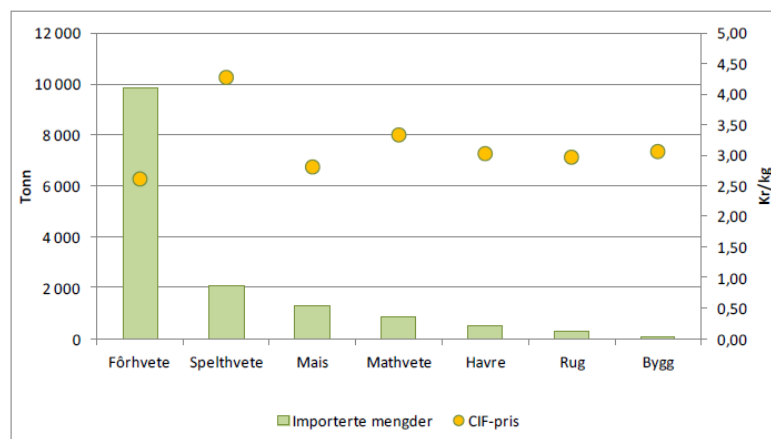
Fra 2010 ble det innført krav om 100 % økologiske råvarer i økologisk kraftfor til drøvtyggere. Trolig blir det tilsvarende krav for fjørfe og svin fra 2015.

Omsetningen av økologisk kraftfor var i 2012-2013 totalt på 34.375 tonn (SLF's rapport for 1. halvår 2013). Dette var en økning på 13 % sammenlignet med forrige år. Det var vekst i omsetningen av økologisk drøvtyggerfor og fjørfefor, mens salget av økologisk svinefor gikk ned.

Figur 7: Fylkesvis omsetning av økologisk kraftfôr i 2012–2013, samt andel økologisk av total kraftfôrromsetning
Kilde: SLF

Korn er karbohydratråvare som normalt utgjør 72-75 % av det samlede råvareforbruket i kraftforproduksjonen. I 2012-2013 ble 56 % av det totale karbohydratforbruket til økologisk kraftfor importert, dvs. nærmere 13.600 tonn. Det ble til sammen importert 15.000 tonn økologisk korn til norsk matmel- og kraftforindustri.

Figur 3: Importerte mengder økologisk korn til mat og fôr, og gjennomsnittlig CIF-importpris⁴ i 2012–2013. Per 6. august 2013
Kilde: SLF, basert på data fra Tollvesenet

I rapport fra prosjektet «Kraftforindustriens behov for økologiske råvarer» (NLR Viken, 2013) blir det framhevet at for å skape effektivitet i logistikk og produksjon, er det viktig å ha fokus på størst mulig mengde av råvarer. Små kvanta kan bidra til økte enhetskostnader og utfordringer med kapasiteten på råvareceller. Kraftforindustrien ønsker derfor at det blir fokusert på økt innenlandsk, økologisk produksjon av hvete, bygg og havre. Det er ikke ønskelig å øke produksjonen av rughvete og rug.

Informasjon og samarbeid i forbindelse med mål, strategi og tiltaksplan 2014-2017

Fylkesmannen innkalte NLR-enheter i Oppland samt Hedmark Landbruksrådgiving og FM Hedmark til møte den 25. november 2013. På møtet ble det informert om at FM Oppland var blitt foregangsfylke for økologisk kornproduksjon. Vi ba om generelle reaksjoner på satsningen samt innspill om aktuelle samarbeidspartnere og prosjekt/tiltak. Planlagt organisering av prosjektet ble også gjennomgått og drøftet. Referat fra møtet er vedlagt (se vedlegg).

Fylkesmannen hadde 4. desember 2013 møte med organisasjonssjef i Oppland Bondelag og leder i Oppland Bonde- og Småbrukarlag. Begge organisasjonene gav tilbakemelding om at de ønsket å delta i styringsgruppen for prosjektet foregangsfylke – økologisk kornproduksjon.

Fylkesmannen inviterte den 16. januar 2014 til møte om prosjektet med gjennomgang av utkast til prosjektplan med hovedmål, delmål og planlagte tiltak. Deltakerne var representanter fra fagorganisasjonene i landbruket i Oppland, Felleskjøpet Agri, Strand Unikorn Norgesfor, NLR-enheter i Oppland og Hedmark, Oikos Innlandet, Bioforsk Øst, landbrukskontoret for Hadeland samt Fylkesmennene i Oppland, Hedmark og Vestfold. FM Oppland gikk gjennom utkast til prosjektplan. Møtedeltakerne fikk komme med innspill og synspunkter på planen. Referat fra møtet er vedlagt (se vedlegg).

Rådet for økologisk landbruk i Innlandet hadde møte 21. januar 2013. Rådet består av representanter fra Hedmark Bondelag, Oppland Bondelag, Hedmark Bonde- og Småbrukarlag, Oppland Bonde- og Småbrukarlag, Oikos Innlandet, FM Hedmark og FM Oppland. FM Oppland informert om prosjektet foregangsfylke – økologisk kornproduksjon på dette møtet.

Utfordringer – økologisk kornproduksjon

Både på landsnivå, i Innlandet og i Oppland er vi langt fra et mål om 15 % økologisk kornproduksjon (2,3 % på landsnivå og 1,6 % i Oppland i 2003). Omlegging til økologisk kornproduksjon har gått alt for sakte i forhold til behov for forkorn og målsettinger for øvrig.

Det er imidlertid gjennomført flere fylkesovergripende prosjekter / tiltak for å motivere til økt omlegging. Spesielt nevnes «Motivasjon for økologisk kornproduksjon» i 2008-2010 og «Fellesløft for norsk økologisk matkorn» i 2008-2010. Videre er Re-modell-prosjekt gjennomført flere steder for primært å medvirke til samarbeid om husdyrgjødsel mellom husdyrprodusenter og økologiske kornprodusenter. Oppland har deltatt i og hatt tiltak i forbindelse med alle nevnte prosjekter. Tiltakene har hovedsakelig blitt gjennomført i søndre deler av fylket, dvs. i Hadelandsregionen og i Toten-/Land-/Gjøvik regionen. For Opplands del, er det i tillegg gjennomført tiltak rettet mot økologisk kornproduksjon med finansiering fra økologiske handlingsplanmidler (regionale midler til økologiske utviklings- og tilretteleggingstiltak). Det må også nevnes at det for årene 2011 og 2012 ble det på nasjonalt nivå gitt 100 kr/daa i ekstra produksjonstilskudd til økologiske kornarealer.

I rapport 2012/36 fra Vista analyse «*Evaluerer av tilskudd som skal bidra til økt produksjon og forbruk av økologisk mat*» blir det framhevet at «*for korn kreves det større grep for å øke produksjonen*». Rapporten viser til at regneeksempler utarbeidet av Bioforsk m.fl. tilsier at produksjon av økologisk korn tilsynelatende er svært lønnsomt med økt dekningsbidrag på mellom 300 kr/daa og 400 kr/daa ved overgang fra konvensjonell kornproduksjon.

Det er stor etterspørsel etter økologisk korn samtidig som produksjon av økologisk korn framstår som mer lønnsomt enn konvensjonell produksjon. Hvorfor er det da ikke flere som legger om til økologisk kornproduksjon?

Nevnte rapport fra Vista analyse inneholder resultater fra spørreundersøkelse som er foretatt for å finne årsaker til at konvensjonelle produsenter ikke har lagt om til økologisk produksjon. Økologisk kornproduksjon framstår for mange som mer krevende både arbeidsmessig og agronomisk. Rapporten antyder at de senere års kampanjer og dekningsbidragsberegninger kanskje har skapt et idealbilde av produksjonen som ikke stemmer med den virkeligheten mange møter. Andre faktorer som rapporten peker på, er at det er høy alternativverdi på arbeidskrafta i kornområdene på Østlandet og at det finnes få/ingen entreprenører tilpasset økologisk produksjon å sette arbeidet bort til.

Foregangsfylket – økologisk kornproduksjon ønsker å undersøke nærmere hvorfor det ikke blir produsert mer økologisk korn både nasjonalt og regionalt (Innlandet/Oppland). Undersøkelsen vil basere seg på ulike tidligere rapporter, bl.a. rapporten utarbeidet av Vista analyse i 2012. I tillegg vil foregangsfylket gjennomføre egne undersøkelser ut fra situasjonen i landbruket i 2014. Se for øvrig 1. delmål i handlingsplan 2014-2017.

Hovedutfordringen for foregangsfylket blir å motivere til økologisk kornproduksjon på ulike typer gardsbruk der det kan være aktuelt å drive slik produksjon. Når vi vet mer om hovedgrunnene til at økologisk kornproduksjon

ikke øker noe særlig verken på nasjonalt- eller fylkesnivå, vil det bli iverksatt ulike tiltak for å øke motivasjonen. Foregangsfylket vil medvirke til at agronomiske- og andre produksjons- og avsetningsmessige utfordringer kan bli løst. Dersom manglende motivasjon til å dyrke økologisk korn skyldes liten tiltro til avlings- og lønnsomhetsberegninger som foreligger, vil foregangsfylket også medvirke til at valg/ikke valg av økologisk driftsform er basert på reelle resultat fra økologiske kornprodusenter i et sammenlignbart område. Se for øvrig 2. og 3. delmål i handlingsplan 2014-2017.

Verdikjedeanalyse

Verdikjeden for økologisk kornproduksjon går fra

1. Kornprodusenten som dyrker såkorn
2. Kornmottak som mottar såkorn og selger det som såfrø
3. Kornprodusenten som kjøper såfrø for å dyrke korn for salg
4. Kornmottak som videreforedler korn til kraftfor, evt. matkorn
5. Husdyrprodusenter som kjøper kraftfor, evt. husholdninger/storkjøkken som kjøper matmel.

Når det gjelder økologisk såkornproduksjon (pkt. 1. og 2. i verdikjeden), oppgir de som omsetter såkorn (Felleskjøpet Agri og Strand Unikorn) at såkorntilgangen neppe er noen spesiell utfordring innen økologisk kornproduksjon. Da Fylkesmannen har fått tilbakemeldinger om at enkelte produsenter ser såkorntilgangen som en utfordring, vil prosjektet ha noe fokus på dette. Prosjektet vil avdekke hvilke utfordringer som evt. finnes og medvirke til å finne løsninger på utfordringene. Det er lokale enheter i Norsk Landbruksrådgiving (NLR) som kan informere om hvilke utfordringer som evt. finnes. Foregangsfylket vil samarbeide nært med hovedaktørene i såkornmarkedet; Felleskjøpet Agri og Strand Unikorn for å se på løsninger. Prosjektet vil ha hovedfokus på Innlandet, men vil også undersøke om det er andre områder i landet som har spesielle utfordringer med såfrøtilgangen.

Foregangsfylket vil ha hovedfokus på kornprodusenten (pkt. 3 i verdikjedeanalysen). Som vist til tidligere, er den innenlandske produksjonen av økologisk hvete, bygg og havre langt lavere enn behovet for økologisk korn i norsk kraftforindustri. Fylkesmannen vil særlig samarbeide med NLR-enheter for å analysere nærmere hvorfor det ikke er flere produsenter som legger om til økologisk kornproduksjon når produksjonen framstår som lønnsom og det samtidig er stor etterspørsel etter økologisk korn. I tillegg til å fokusere på omlegging av arealer til økologisk kornproduksjon, blir det viktig å bidra til gode avlinger på de økologiske kornarealene. Prosjektet vil iverksette flere tiltak – innen temaene økonomi og agronomi – der målet er å motivere til økt økologisk kornproduksjon gjennom bedre kompetanse og faktakunnskap om økologisk kornproduksjon. For å gjennomføre dette, vil foregangsfylket samarbeide nært med kompetansemiljøer i Innlandet, spesielt Bioforsk Øst Apelsvoll. Andre viktige samarbeidspartnere blir Høgskolen i Hedmark, lokale enheter i NLR og lokale regnskapskontor. Foregangsfylket vil gjennomføre tiltak i eget fylke og samarbeidsfylket Hedmark. Andre fylker vil bli inkludert i gjennomføring av tiltak i den grad det er formålstjenlig for å løse bestemte utfordringer og prosjektets rammer tillater det. Det er et mål at innsatsen rettet mot aktuelle økologiske kornprodusenter vil medføre vesentlig mer økologisk kornproduksjon i Oppland, men også på regionalt nivå (Innlandet) og på nasjonalt nivå.

Mer enn halvparten av kornet som nasjonal kraftforindustri benytter til produksjon av økologisk kraftfor, blir importert. Avsetningsmulighetene for norskprodusert økologisk korn burde dermed være gode, dvs. at pkt. 4 i verdikjedeanalysen burde fungere bra. Kraftforindustrien uttaler også at de ønsker mer norskprodusert korn. Imidlertid skaper mottak av relativt små kvanta økologisk korn utfordringer i logistikk og produksjon. Økologisk kraftfor blir kun produsert på et par steder i Norge, og lokalt kan det være vanskelig å få levert økologisk korn «rett fra jorden». En del produsenter er derfor usikre på leveransemulighetene for produsert økologisk korn. Prosjektet vil vurdere problemstillinger i tilknytning til leveranse av korn og arbeide for å finne løsninger slik at produsenten er trygg på å få levert sitt økologiske korn. Foregangsfylket vil arbeide nært med både Felleskjøpet Agri og Strand Unikorn for å sikre leveransemulighetene for norskprodusert økologisk korn.

Verdikjedeanalysen er først og framst rettet mot forkornproduksjon. Økologisk matkornproduksjon vil også i noen grad være en del av prosjektet. Mål og tiltak vil være noenlunde tilsvarende det som gjelder økologisk kornproduksjon generelt. Når det gjelder avsetningsmulighetene for matkorn, vil disse måtte utredes og løses spesielt.

Pkt. 5 i verdikjeden for økologisk korn, husdyrprodusenter som kjøper kraftfor, evt. husholdninger/storkjøkken som kjøper matmel, vil ikke inngå i prosjektet foregangsfylket – økologisk kornproduksjon.

Aktøranalyse

Prosjektet foregangsfylke – økologisk kornproduksjon tar utgangspunkt i kornprodusenten som hovedaktør i verdikjeden. Det blir avgjørende for prosjektet å legge til rette for motivasjon til økt økologisk kornproduksjon. Foregangsfylket vil i denne forbindelse samarbeide nært med landbrukets fagorganisasjoner; Oppland Bondelag og Oppland Bonde- og småbrukarlag er derfor representert i styringsgruppa for prosjektet. For å få enda nærmere tilbakemeldinger fra «grasrota», vil en økologisk produsent delta i prosjektets referansegruppe. Vedkommende produsent har flere års erfaring med økologisk korn- og svinekjøttproduksjon.

Det er i første rekke de lokale enhetene av Norsk Landbruksrådgiving (NLR) som gir produksjonsveiledning til kornprodusentene. NLR er et bindeledd mellom forskning og landbruket, og innhenter, utvikler og samordner kunnskap. Foregangsfylket ser det som viktig å samhandle med NLR-enhetene i gjennomføringen av prosjektet. Vi arrangerte informasjonsmøte med NLR-enheter i Oppland samt en enhet i Hedmark så snart vi visste at tildeling av foregangsfylker var klar. NLR har også vært representert med flere enheter i diskusjon om tiltaksplan. Norsk Landbruksrådgiving Oppland v/daglig leder og Hedmark Landbruksrådgiving v/rådgiver i produksjon av økologisk korn vil delta i prosjektets referansegruppe.

Bioforsk driver forskning og har spisskompetanse innen landbruk, matproduksjon, plantehelse, miljø og ressursforvaltning. Bioforsk Øst, Apelsvoll ligger på Kapp i Østre Toten og har ansvar for FoU-området «Korn, poteter og grønnsaker». Forskningen omfatter hele produksjonen, slik som sortsspørsmål, jordarbeiding, næringsforsyning, driftssystem, plantehelse, avrenning og utvasking fra jordbruksareal samt økologisk produksjon. Bioforsk Øst vil bli en nær samarbeidspartner når det gjelder forsøksvirksomhet og informasjonsmøter, og foregangsfylket har etablert kontakt med organisasjonen. Bioforsk Øst v/forsker innen kornområdet vil delta i prosjektets referansegruppe.

Som mottaker av kornproduksjonen, er kraftforindustrien en viktig aktør i verdikjeden for økologisk korn. Tidligere i planbeskrivelsen er markedet for økologisk korn beskrevet, og det er også vist til at det noen plasser kan oppleves som risikabelt å dyrke økologisk korn pga. vansker med å få levert kornavlingen. Foregangsfylket inviterte derfor både Felleskjøpet Agri og Strand Unikorn til å delta på møte om prosjektets tiltaksplan. Vi vil samhandle med den kraftforindustrien som produserer økologisk kraftfor og begge de to aktørene i kraftformarkedet vil være representert i prosjektets referansegruppe.

Både kommunal og statlig landbruksforvaltning gir premisser for den økologiske kornprodusenten. Særlig gjelder dette offentlige tilskudd til produksjonen og kontrollvirksomhet i forbindelse med dette. Mange produsenter vil f.eks være i kontakt med kommunal landbruksforvaltning dersom de har spørsmål i tilknytning til omlegging til økologisk produksjon. I Oppland er det særlig Hadelandsregionen som har hatt fokus på økologisk produksjon. Regionen hadde «ØkoLøft-prosjekt» som senere ble videreført med prosjektet «Jøtt Godt! – økologisk mat på Hadeland». I tillegg er flere kornprosjekt etter Re-modellen gjennomført der. Fylkesmannen vurderer derfor at det for prosjektet blir viktig å innhente økologiske erfaringer fra Hadeland, og Landbrukskontoret for Hadeland vil være representert i prosjektets referansegruppe.

Oikos- Økologisk Norge er en ideell organisasjon for alle som har interesse for økologisk mat og økologisk landbruk. Organisasjonen ble dannet for å jobbe med å økologisere samfunnet gjennom både kommunikasjon og politisk arbeid. Da organisasjonen både representerer både økologiske produsenter og økologiske forbrukere, ønsker foregangsfylket å ha et godt samarbeid med den. Regionlaget for Oppland og Hedmark, Oikos Innlandet, vil være representert i referansegruppen.

Det finnes også flere aktører i den økologiske kornproduksjonen, bl.a Debio som utfører kontroll av økologisk landbruksvirksomhet på vegne av Mattilsynet. Prosjektet vil ha kontakt med Debio i de tilfeller det er formålstjenlig. Debio vil ikke være formelt representert i prosjektet da vi mener at NLR og Fylkesmannen vanligvis vil kunne viderefremme informasjon fra Debio.

Ellers er det aktuelt for prosjektet å utvikle samarbeid med Vitensenteret på Gjøvik.

Videregående skoler med studieretning landbruk er aktører som vil bli forsøkt involvert.

Samarbeid med andre fylker / overføring av kunnskap på nasjonalt nivå

Fylkesmennene i Oppland og Hedmark hadde møte før felles innspill til foregangsfylkesatsningen ble sendt til SLF. I møtet ble det avklart at FM Hedmark ikke ønsket å ha prosjektlederansvar for evt. foregangsfylke – økologisk kornproduksjon. FM Hedmark ønsket imidlertid å være prosjektdeltaker.

FM Hedmark har deltatt i foregangsfylkets møter med lokale NLR-enheter samt på møte om prosjektets mål- og tiltaksplan. Det er også informert om prosjektet i møte i Rådet for økologisk landbruk i Innlandet der både FM i Oppland og FM i Hedmark deltok. Fylkesmannen i Hedmark, Landbruksavdelingen er representert i prosjektets referansegruppe.

FM Oppland har informert andre fylkesmenn om at arbeidet med tiltaksplan for foregangsfylket – økologisk kornproduksjon er i gang. Vi har også informert om at mål- og tiltaksplan ville bli diskutert i et større møte i januar 2014 og at vi gjerne så deres deltakelse på dette møtet. Representant fra Fylkesmannen i Vestfold, landbruksavdelingen deltok på møtet.

Foregangsfylket vil samarbeide med andre fylker når det gjelder tiltak for å avdekke årsaker til at økologisk kornproduksjon ikke har økt. Det er også aktuelt å legge noe forsøksvirksomhet til kornområder i fylker utenom Oppland og Hedmark. Ellers vil vi ta stilling til aktuelle tiltak ut fra de innspill og behov som kommer framover.

Formidling og kunnskapsoverføring fra foregangsfylkeprosjektet vil på nasjonalt nivå skje via samarbeidsmøter, fagmøter, fagartikler informasjon på nettsider, nyhetsbrev på e-post m.m.